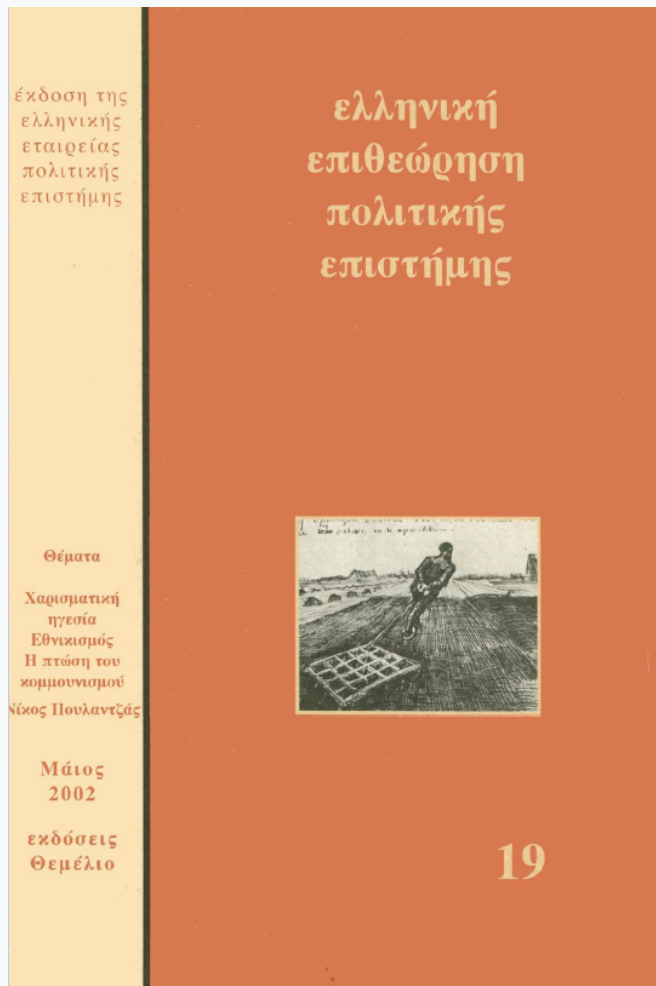

Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης

Τόμ. 19, Αρ. 1 (2002)

Νίκος Πουλιαντζάς In Memoriam

Βασίλης Καπετανγιάννης

doi: [10.12681/hpsa.15019](https://doi.org/10.12681/hpsa.15019)

Copyright © 2017, Βασίλης Καπετανγιάννης

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Καπετανγιάννης Β. (2017). Νίκος Πουλιαντζάς In Memoriam. *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 19(1), 135–145. <https://doi.org/10.12681/hpsa.15019>

**ΝΙΚΟΣ ΠΟΥΛΑΝΤΖΑΣ
IN MEMORIAM**

Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΣΗΜΕΡΑ: Ο ΝΙΚΟΣ ΠΟΥΛΑΝΤΖΑΣ ΚΑΙ Η ΕΠΙΚΑΙΡΟΤΗΤΑ ΤΟΥ ΕΡΓΟΥ ΤΟΥ, Θεμέλιο, 2001, 525 σελ. Έκδοση της Ελληνικής Εταιρείας Πολιτικής Επιστήμης, επιμέλεια-πρόλογος: Άλκης Ρήγος - Κωνσταντίνος Τσουκαλάς**

Είκοσι χρόνια μετά τον αδόκητο θάνατο του Νίκου Πουλαντζά (1936-1979), το Πανεπιστήμιο Αθηνών, σε συνεργασία με την Ελληνική Εταιρεία Πολιτικής Επιστήμης και το Πανεπιστήμιο Paris VIII, οργάνωσε διεθνές συνέδριο στην Αθήνα, εκπληρώνοντας ένα διπλό χρέος: τιμώντας αφενός τη μνήμη ενός κορυφαίου μαρξιστή θεωρητικού και στρατευμένου διανοούμενου –ιδιόμορφα «οργανικού» θα έλεγα, εφόσον ουδέποτε υπέταξε την ανεξαρτησία της σκέψης του στην κομματική του ένταξη– της Αριστεράς και φέροντας, αφετέρου, στο προσκήνιο της επιστημονικής και πολιτικής συζήτησης το θέμα της *επικαιρότητας* των θεωρητικών και πολιτικών προβλημάτων τα οποία ο ίδιος ο Πουλαντζάς με τόση οξύτητα και με πλήρη αίσθηση του επείγοντος είχε θέσει.

Ο ογκώδης τόμος περιέχει τις εισηγήσεις των ξένων και ελληνικών διανοητών που πήραν μέρος στο συνέδριο αυτό και που έχουν ασχοληθεί με το έργο του Πουλαντζά ή έχουν ως αφετηρία και ση-

* Ο Βασίλης Καπετανγιάννης είναι διδάκτωρ Πολιτικών Επιστημών του Πανεπιστημίου του Λονδίνου.

** Στον τόμο περιλαμβάνονται άρθρα των: Samir Amin - Stanley Aronowitz - Etienne Balibar - Γιώργος Βέλτσος - Κώστας Βεργόπουλος - Robin Blackburn - Peter Bratsis - Martin Carnoy - Κύρκος Δοξιάδης - Άγγελος Ελεφάντης - Frances Fox Piven - Bob Jessop - Manuel Kastells - Georges Labica - Anne Légaré - Michael Löwy - Αριστόβουλος Μάνεσης - Michel Miaille - Chantal Mouffe - Παναγιώτης Νούτσος - Leo Panitch - Άλκης Ρήγος - George Ross - Emir Sader - Donald Swartz - Σταυρούλα Τουνόρεμα - Κωνσταντίνος Τσουκαλάς - Δημήτρης Χαραλάμπης - Κοσμάς Ψυχοπαίδης.

μείο αναφοράς τις δικές του θεωρητικές επεξεργασίες και τα προβλήματα που έθεσε.

Οιαδήποτε, συνοπτική έστω, αναφορά στον τρόπο με τον οποίο οι εισηγητές αντιμετωπίζουν τα θεωρητικά και πολιτικά προβλήματα που έθεσε ο Πουланτζάς θα κινδύνευε να αδικήσει σοβαρά την ουσία των απόψεων και προσεγγίσεών τους στο έργο του. Θα αδικούσε επίσης, *κατά προέκταση*, και τη διαπραγμάτευση των σημερινών επίμαχων πολιτικών ζητημάτων, ιδιαίτερα αυτών που έχουν σχέση με το πολιτικό όραμα και την πολιτική πρακτική των αριστερών κομμάτων.

Ακριβώς επειδή ο Πουλαντζάς είχε ενεργό πολιτική παρουσία και δραστηριότητα, τοποθετώντας τον εαυτό του σε αυτό που ο ίδιος αποκαλούσε «αριστερό ευρωκομμουνιστικό ρεύμα», ρεύμα που φυσικά σαρώθηκε κι αυτό μαζί με όλα τ' άλλα, ορθόδοξα ή μη, με την κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης και των δορυφωρικών της κομμουνιστικών καθεστώτων, διεκδικείται με τίτλους ιδιοκτησίας από σημερινές πολιτικές ομάδες και τάσεις που, εντελώς άστοχα, θορύβησαν για δήθεν εκμετάλλευση του συνεδρίου από «αλλότριες» δυνάμεις. Το ίδιο, φυσικά, συμβαίνει και στο θεωρητικό επίπεδο με τις απόπειρες «αυθεντικής» ερμηνείας και «ιδιοποίησης» της σκέψης του. Γι' αυτό, *κάθε προέκταση* της θεωρητικής του προβληματικής, πόσο μάλλον των τότε πολιτικών του απόψεων, δεν μπορεί παρά να περιέχει κάποια δόση αυθαιρεσίας.

Οι ελλειπτικές σημειώσεις που ακολουθούν δεν αποσκοπούν φυσικά να υποκαταστήσουν τις διάφορες «αναγνώσεις» του έργου του που περιέχονται στις εισηγήσεις, ελπίζω όμως να χρησιμεύσουν ως συμπληρωματικοί σηματοδότες σε μια δύσκολη πλοήγηση που συνεπάγεται το σύνθετο έργο του.

Θα πρέπει, εκ προοιμίου, να τονιστεί ότι το κενό που άφησε ο Πουλαντζάς στην *πολιτική θεωρία* την οποία προσπαθούσε να συγκροτήσει ως εξέχων εκπρόσωπος του δυτικού μαρξισμού παραμένει ακόμη δυσαναπλήρωτο. Το θεωρητικό του έργο είχε επιφέρει βαθύτατες και αγεφύρωτες ρωγμές στο επίσημο και θεσμοποιημένο θεωρητικό οικοδόμημα του «μαρξισμού-λενινισμού» τα τελευταία υπολείμματα απήχησης και κύρους του οποίου θρυμματίστηκαν οριστικά με την κατάρρευση της ΕΣΣΔ. Ασφαλώς, οι ραγδαίες εξελίξεις που επακολούθησαν και οι μεταβολές στην οικονομική και πολιτική οργάνωση των σύγχρονων αναπτυγμένων δυτικών κοινωνιών, οι αλλαγές στον ρόλο του κράτους και μια σειρά από άλλα

φαινόμενα, με αποφασιστικής σημασίας τις διαδικασίες παγκοσμιοποίησης που έχουν αναδιατάξει τις σχέσεις ισχύος και συνεργασίας μεταξύ των κρατών στη διεθνή οικονομική και πολιτική σκηνή, ήταν αδύνατο, φυσικά, να προβλεφθούν από τον Πουλαντζά. Αυτό δεν σημαίνει ότι η θεωρητική του προσφορά έχει αχρηστευθεί. Κάθε άλλο μάλιστα. Τα θεμελιώδη προβλήματα που έθεσε γύρω από την εξουσία και το κράτος παραμένουν επίκαιρα μολονότι απαιτούν νέες θεωρήσεις και προσεγγίσεις και από θεωρητική σκοπιά και από τη σκοπιά των φορέων δράσης. Για την αντιμετώπιση των νέων προβλημάτων «βασιλική οδός», δυστυχώς, δεν υπάρχει.

Κλίμα εποχής

Θα πρέπει να λάβουμε υπόψη μας ότι το πολιτικό, θεωρητικό και πνευματικό κλίμα ήταν τελείως διαφορετικό στην εποχή που συγκροτήθηκε και αναδείχτηκε η επιστημονική του φυσιογνωμία στο πεδίο της μαρξιστικής θεωρίας, για να αποκτήσει μετέπειτα το έργο του σημαντικές θεωρητικές και πολιτικές προεκτάσεις πέρα από τα σύνορα της Γαλλίας. Αξίζει ίσως να σημειωθεί, παρενθετικά, ότι η επαφή του ελληνικού χώρου με τα σύγχρονα ρεύματα της δυτικής μαρξιστικής σκέψης ήταν τότε πολύ περιορισμένη αν όχι ανύπαρκτη. Και αν δεν λανθάνω, η πρώτη ουσιαστική επαφή του Πουλαντζά με ελληνικό κοινό ήταν η εισήγησή του στη Β΄ εβδομάδα Μαρξιστικής Σκέψης που οργάνωσε το 1966 το Κέντρο Μαρξιστικών Μελετών και Ερευνών, το πρώτο think-tank, ας πούμε, της ελληνικής Αριστεράς, υπό την ενθουσιώδη και εμπνευσμένη διεύθυνση του Φίλιππου Ηλιού. Στο κατάμεστο θέατρο «Κεντρικό», το ανυποψίαστο εγχώριο ελληνικό κοινό άκουσε, αμήχανα, για πρώτη φορά, τον μεστό και δυναμικό θεωρητικό λόγο του Πουλαντζά για τις νέες μαρξιστικές προσεγγίσεις στο θεμελιώδες ζήτημα της μαρξιστικής πολιτικής θεωρίας – το καπιταλιστικό κράτος, τις μορφές του, τις σχέσεις του με τις κοινωνικές τάξεις και την ταξική πάλη, κλπ.

Γενικότερα, η θεωρητική του προσφορά και εκτενής είναι και διακρυμάνσεις, αποχρώσεις και «ρήξεις» παρουσιάζει και αρκετά σύνθετη εμφανίζεται. Απαιτεί, άλλωστε, μία ιδιαίτερη εξοικείωση με ορισμένες βασικές έννοιες για να γίνει ευρύτερα αντιληπτή και κατανοητή ως προς τις πολιτικές της τουλάχιστον συνέπειες, ιδιαίτερα την εποχή εκείνη.

Θεωρητικά θεμέλια

Ήταν, κατ' αρχήν, ο Νίκος Πουλαντζάς γέννημα και θρέμμα των σύγχρονων γαλλικών ρευμάτων σκέψης της εποχής εκείνης καθώς και των πολιτικο-ιδεολογικών συνθηκών από τις οποίες αναδύθηκε το «αναγεννητικό κίνημα του μαρξισμού» – εποχή τήξεως των ιδεολογικών πάγων και μεγαλύτερης επικοινωνίας μεταξύ των αντίπαλων ιδεολογικών-πολιτικών συστημάτων. Και πάλι, είναι αδύνατη η αναφορά σ' όλα αυτά. Αρκεί, πιστεύω, η γενική επισήμανση ότι εργατικά κινήματα, πολιτικά κόμματα της κομμουνιστικής και μη Αριστεράς και διανοούμενοι αναζητούσαν, μέσα από επώδυνες διαδικασίες, τρόπους κριτικής αποτίμησης της παράδοσης, προσπέλασης και προσαρμογής στη μεταπολεμική πραγματικότητα, διεξόδους από την «ψυχροπολεμική» πολιτική απομόνωσή τους, ερμηνείες νέων «φαινομένων», όπως ο Μάης του '68, τα νέα κοινωνικά κινήματα, «ανοίγματα» σε νέα κοινωνικά στρώματα, κλπ. (Παραπέμπω στο έργο του Donald Sassoon).¹

Η θεωρητική και πρακτική προσέγγιση απέναντι στο *καπιταλιστικό κράτος* και στο *πολιτικό καθεστώς* του (ενδεχόμενου) σοσιαλισμού, πέραν της εμπειρίας της ΕΣΣΔ και των δορυφόρων της καθώς και τη συναφή «μαρξιστική-λενινιστική» επίσημη θεωρητική υποστήλωσή της από τα καθεστώτα του «υπαρκτού», κυρίως βέβαια της ΕΣΣΔ, αποτελούσαν ακανθώδη προβλήματα για τον δυτικό μαρξισμό. Μετά την εποχή του «Κομμουνιστικού Μανιφέστου»² –την πιο πολυδιαβασμένη πολιτική μπροσουρά όλων των εποχών– και ορισμένες από τις πιο διεισδυτικές αναλύσεις του Μαξ (*Η 18η Μπρυμαίρ του Λουδοβίκου Βοναπάρτη, Ο εμφύλιος πόλεμος στη Γαλλία*), δυσβάσταχτο και συνθλιπτικό ήταν το βάρος της *λενινιστικής παράδοσης*. (Τα πολιτικά κείμενα του Λένιν είχαν βασικά χαρακτήρα *πολεμικής*, αφορούσαν κυρίως στη συγκρότηση και δράση του «επαναστατικού κόμματος», σε θέματα στρατηγικής και τακτικής, στον χαρακτήρα της επανάστασης και σε μεθόδους κατάληψης της εξουσίας. Η μόνη «δημοκρατική» ου-

1. Βλ. Donald Sassoon, *One Hundred Years of Socialism: The West European Left in the Twentieth Century*, Fontana Press, Λονδίνο 1997 σ. 115-440. [Ντόναλντ Σασούν, *Εκατό Χρόνια Σοσιαλισμού*, 2 τόμοι, Καστανιώτης, Αθήνα 2001].

2. Βλ. τον πρόλογο του Eric Hobsbawm στην επανέκδοση για την επέτειο των 150 χρόνων από την πρώτη δημοσίευση του *The Communist Manifesto*, Verso, Λονδίνο 1998 [*Το Μανιφέστο του Κομμουνιστικού Κόμματος*, μτφρ.: Γ. Κόττης, Θεμέλιο, Αθήνα 1999].

τοπία που προσέφερε, έχοντας ήδη κατακτήσει την εξουσία, ήταν ο «μαρσασμός του κράτους» –βλ. *Κράτος και Επανάσταση*– μετά τη συντριβή του καπιταλιστικού κράτους και την ανασυγκρότησή του ως «σοσιαλιστικού». Περιττή η αναφορά στη μετέπειτα σταλινική κωδικοποίηση της λενινιστικής θεωρίας).

Συνοπτικά, παρά την πλούσια πολιτική παράδοση και εμπειρία των δυτικών εργατικών κινημάτων και κομμάτων καθώς και τη σημαντική συμβολή θεωρητικών όπως ο Κάουτσκι, ο Μπερστάιν, ο Γκράμσι και ο «αυστρο-μαρξιστής» Μπάουερ, εμφανής ήταν η δογματική επικυριαρχία του σοβιετικής προέλευσης «μαρξισμού-λενινισμού», κυρίως στα δυτικά κομμουνιστικά κόμματα, παρά τους «ρεβιζιονιστικούς» προβληματισμούς και τις «παρεκκλίσεις» στελεχών και διανοουμένων και τις τάσεις σχετικής αποστασιοποίησης από το σοβιετικό πρότυπο και τις επιλογές της σοβιετικής εξωτερικής πολιτικής, κυρίως από το ιταλικό Κ.Κ. αλλά και, γενικότερα, από τα άλλα ευρωκομμουνιστικά κόμματα.

Για να επανέλθω, το έργο του Πουλαντζά είναι αδύνατο να «αναγνωστεί» χωρίς σοβαρή γνώση του στρουκτουραλισμού αλλά και της ψυχανάλυσης,³ από όπου τα εννοιολογικά δάνεια είναι πολλά και αρκετά εμφανή αλλά, κυρίως, χωρίς αναφορά στη θεωρητική προβληματική του γάλλου φιλόσοφου Luis Althusser ο οποίος, με αφετηρία το έργο του *Pour Marx*, επέβαλε μια τελείως διαφορετική, «επιστημολογικά αντι-ουμανιστική» ανάγνωση του «Κεφαλαίου» του Μαρξ (βλ. *Lire le Capital* μαζί με τον E. Balibar). Η προσέγγιση του Althusser πολεμήθηκε πολύ αλλά και παρερμηνεύτηκε.

Πάνω σ' αυτά τα θεωρητικά θεμέλια, ο Πουλαντζάς προσπάθη-

3. Είναι χαρακτηριστικό ότι το έργο του κομμουνιστή φιλόσοφου Lucien Seve, *Marxism et la théorie de la personnalité*, που έπαιρνε στα σοβαρά τον Freud, έτυχε της επιδοκμασίας του ΚΚΓ και μάλιστα κυκλοφόρησε (1969) από τον εκδοτικό οίκο του κόμματος Editions Sociales. (Μέχρι τότε, ο Freud θεωρείτο εκπρόσωπος της εκφυλισμένης μικροαστικής σκέψης). Παρεμπιπτόντως, ως ενδεικτικό στοιχείο του «νέου ανέμου» που είχε αρχίσει να νέει στη δεκαετία του 1960, αξίζει να επισημάνουμε ότι ομάδα γάλλων κομμουνιστών οικονομολόγων με επικεφαλής τον Paul Boccard ανέπτυξε μια νέα θεωρία του κρατικο-μονοπωλιακού καπιταλισμού, με τις «αναγκαίες» νομιμοποιητικές αναφορές στον Λένιν αλλά και στον ονγγρικής καταγωγής σοβιετικό οικονομολόγο Varga, ο οποίος είχε έρθει σε αντίθεση με τον Στάλιν στις αρχές της δεκαετίας του 1930, ακόμη δε και στον J.M. Keynes. Η ανάλυση τόνιζε περισσότερο τη διασύνδεση κράτους και καπιταλισμού παρά την υποταγή του πρώτου στον δεύτερο, απέρριπτε τις επικρατούσες τότε ιδέες περί «αναπόφευκτης κρίσης του καπιταλισμού» (καταστροφισμός), επισήμαινε τον παρεμβατικό ρόλο του κράτους στην οικονομία, κλπ.

σε να οικοδομήσει μια *περιοχική* (regional) θεωρία του «πολιτικού στοιχείου» και να εννοιολογήσει το πρόβλημα των κοινωνικών τάξεων στον σύγχρονο καπιταλισμό⁴ με στόχο να ανασυγκροτήσει εκ βάθρων την πενιχρή –εκτός από την περιοριστική παράδοση του λενινισμού– μαρξιστική πολιτική θεωρία.

Κι αυτή του η προσπάθεια είχε διπλό σκοπό: α) να καταπολεμήσει στον ακαδημαϊκό χώρο το κυρίαρχο επιστημολογικό πρότυπο του *λειτουργισμού* (functionalism) που, με βάση το έργο του T. Parsons, είχε καταφέρει να παραγάγει ένα άκρως συνεκτικό εννοιολογικό σώμα για τη μελέτη των πολιτικών συστημάτων (π.χ. τα έργα των Almond, Eisenstadt, Arnold, Deutch, Apter, Huntington, Nettle, Coleman, Easton, Verba, Shils, κλπ.). Οι βιβλιογραφικές του παραπομπές καθώς και η επιχειρηματολογία του φανερώνουν ευρύτατη γνώση της αγγλο-σαξωνικής βιβλιογραφίας της οποίας την αξία ευθέως αναγνώριζε (μεμφόμενος μάλιστα τους Γάλλους για επαρχιωτισμό, επειδή στην ουσία την αγνοούσαν) χωρίς όμως να αμβλύνει τη σφοδρή κριτική του αντιπαράθεση. Είναι γνωστές οι δημόσιες ανταλλαγές κριτικών απόψεων με τον βρετανό Ralph Miliband⁵ από τις στήλες του περιοδικού *New Left Review* κυρίως αλλά και του *Marxism Today*, όργανο του ΚΚΜΒ που οι μαρξιστές της εποχής παρακολουθούσαν με έντονο ενδιαφέρον και αδιάπτωτο πάθος. Και β) να δημιουργήσει μια θεωρητική και πολιτική *δίοδο* (έναν «τρίτο δρόμο») ανάμεσα στην παράδοση του σταλινισμού, τη σταλινική κρατολατρεία, την οποία και καταπολέμησε με σφοδρότητα, και την παράδοση της σοσιαλδημοκρατίας, καθ' όλα επίσης κρατοκεντρικής αλλά κάθε άλλο παρά βεβαρημένης με γκουλάγκ, ολοκληρωτισμούς και ταξικές γενοκτονίες.

4. Βασικά έργα του *Pouvoir politique et classes sociales*, François Maspéro, 1968 και *Les classes sociales dans le capitalisme aujourd'hui*, Editions du Seuil, 1974. [Πολιτική Εξουσία και Κοινωνικές Τάξεις, μτφρ.: τόμος Α' Κώστας Φιλίνης, τόμος Β' Λ. Χατζηπροδρομίδης, Θεμέλιο, Αθήνα 1975, και *Οι Κοινωνικές Τάξεις στο Σύγχρονο Καπιταλισμό*, μτφρ.: Ν. Μηλιόπουλος, Θεμέλιο, Αθήνα 1982]. Βλ. επίσης το βιβλίο του (επιμ.), *La crise de l'état*, puf, Παρίσι 1976 [*Η κρίση του Κράτους*, μτφρ.: Ξενοφών Γιαταγάνας, Παπαζήσης, Αθήνα 1978].

5. Κυρίως για τις απόψεις του περί καπιταλιστικού κράτους και εξουσίας που εξέθετε στο έργο του *The State in Capitalist Society: The analysis of the Western System of Power*, Weindenfeld and Nicholson Ltd, Λονδίνο 1969 [*Το Κράτος στην Καπιταλιστική Κοινωνία*, μτφρ.: Νίκος Μπαλής, Πολύτυπο, Αθήνα 1984]. Βλ. επίσης Ν. Πουλαντζάς - Ρ. Μίλιμπαντ - Ζ.Π. Φάυ, *Προβλήματα του Σύγχρονου Κράτους και του Φασιστικού Φαινομένου*, Θεμέλιο, Αθήνα 1977.

Ήταν, κατά συνέπεια, φυσικό να εστιάσει την ανάλυσή του στις *κοινωνικές τάξεις* και το *κράτος*, να εξετάσει τις πολύπλοκες και αμοιβαία προσδιοριζόμενες σχέσεις τους για να καταλήξει, συνοπτικά, σε μια αντίληψη για την εξουσία ως *σχέση*, «ως *υλική συμπίκνωση* του συσχετισμού δυνάμεων μεταξύ των τάξεων, όπως εκφράζεται, με *ιδιότυπο τρόπο*, στο πλαίσιο του Κράτους».

Ο Πουλαντζάς κατάφερε επίσης να ενσωματώσει δημιουργικά στο θεωρητικό του *corpus* αλλά και να αναπτύξει περαιτέρω ορισμένες βασικές έννοιες και αναλύσεις του Γκράμισι⁶ (του οποίου η θεωρητική επιρροή μόλις τότε άρχιζε να ξεπερνάει τα σύνορα της Ιταλίας) όπως, επί παραδείγματι, τις αντιλήψεις του για τις περιπτώσεις καθεστώτων «εκτάκτου ανάγκης» (φασισμός, δικτατορία), τα διάφορα είδη κρίσης και ισορροπίας κοινωνικο-πολιτικών δυνάμεων από τις οποίες προκύπτουν, κατ' εξοχήν δε τις έννοιες της *ηγεμονίας* και του *συγκροτήματος της εξουσίας*.

Ατελής προσπάθεια

Από *θεωρητική* άποψη, η προσπάθεια του Πουλαντζά να λύσει τον «γόρδιο δεσμό» της μαρξιστικής θεωρίας, ήτοι τον *υποβαθμιστικό αναγωγισμό*, την άποψη δηλαδή περί *πρωταρχικότητας* της οικονομικής βάσης έναντι των άλλων «επιπέδων» (ιδεολογικό, πολιτικό, πολιτιστικό) –του εποικοδομήματος του κλασικού μαρξισμού, στο παραδοσιακό διχοτομικό σχήμα *βάση/εποικοδόμημα*– απέτυχε, παρά την εκλεπτυσμένη και συνεπή χρήση του εννοιολογικού του οπλοστασίου. Ο ίδιος παραδεχόταν πως, αν αφαιρέσει κανείς την άποψη ότι η οικονομία είναι «*σε τελευταία ανάλυση*» η προσδιοριστική των άλλων σφαιρών, τότε ο μαρξισμός μένει μετέωρος.

Παρά τη *μεγάλη σχετική αυτονομία* που απέδωσε θεωρητικά στο «πολιτικό στοιχείο» των καπιταλιστικών κοινωνικών σχηματισμών, ο Πουλαντζάς δεν κατάφερε να διαρρηξει οριστικά το κέλυφος του *οικονομισμού* και του *αναγωγισμού*. Ενώ προσπάθησε να αποφύγει την *εργαλειακή* αντίληψη περί κράτους –το κράτος ως «*διαχειριστική επιτροπή της αστικής τάξης*»– υποστηρίζοντας επίμονα ότι έχει *οργανική ανάγκη* από κάποια *αυτονομία* απέναντι στα ιδιαίτερα καπιταλιστικά συμφέροντα – επειδή ακριβώς έχει ως αποστολή του τη συνολική αναπαραγωγή του καπιταλιστι-

6. Βλ. Νίκος Πουλαντζάς, *Για τον Γκράμισι. Μεταξύ Σαρτρ και Αλτουσέρ. Παρεμβάσεις*, μτφρ.: Τάκης Καφετζής, Πολύτυπο, Αθήνα 1984.

κού τρόπου αναπαραγωγής δεν αποφεύγει τελικά την αντίληψη ότι αποτελεί σε όλες τις περιπτώσεις αρένα ταξικών ανταγωνισμών. Κατά συνέπεια, μολονότι απορρίπτει την αντίληψη περί καπιταλιστικού κράτους ως *εργαλείου-αντικειμένου* ή ως *υποκειμένου*, εν τούτοις αφήνει εκτός θεωρητικής ανάλυσης τις οργανωτικές και θεσμικές πραγματικότητες που παρεμβαίνουν μεταξύ κοινωνικών τάξεων, ομαδικών συμφερόντων, κλπ. και κράτους.

Θα μπορούσε βέβαια ο ίδιος να ισχυριστεί ότι η δική του άποψη υπογραμμίζει το γεγονός ότι οι ταξικές πρακτικές καθορίζονται από τη συνολική «*δομική μήτρα*», η οποία συνίσταται από πολύπλοκες αρθρώσεις των οικονομικών, πολιτικών και ιδεολογικών δομών. Αλλά και αυτή η θέση, πέρα από τη *δομική τελεολογία* που συνεπάγεται, αφήνει άλυτο το πρόβλημα της εννοιολογικής και θεωρητικής σύλληψης των πρακτικών εκείνων των οποίων ο πρωταρχικός προσδιορισμός δεν προέρχεται από τη σφαίρα της οικονομίας ή τον ταξικό χώρο και τους ταξικούς ανταγωνισμούς. Είναι, επίσης, φανερό ότι η «*σχετική αυτονομία*» της πολιτικής σφαίρας δεν αφήνει περιθώρια για τη θεωρητική σύλληψη των ιδίων των πολιτικών δομών και αντιφάσεων. Η αλήθεια, βέβαια, είναι ότι η μαρξιστική θεωρία εξακολουθεί να στερείται ειδικών εννοιολογικών εργαλείων για τη μελέτη της πολιτικής σφαίρας και αδυνατεί να εννοιολογήσει πειστικά τον *κυρίαρχο πολιτικό τρόπο παραγωγής και αναπαραγωγής*.⁷

Πολύτιμη συμβολή

Μολονότι ο Πουλαντζάς δεν κατάφερε να λύσει τα προβλήματα της μαρξιστικής θεωρίας με τα οποία επίμονα ασχολήθηκε, οι θεωρητικές του επεξεργασίες κάθε άλλο παρά στο περιθώριο παρέμειναν. Αντίθετα, το έργο του αποτέλεσε αντικείμενο έντονων συζητήσεων και προβληματισμών, η δε επιρροή του απέκτησε σημαντική εμβέλεια. Βοήθησε στην αναζωογόνηση της μαρξιστικής προβληματικής, κέρδισε σημαντικές θέσεις στον ακαδημαϊκό χώρο ως αντίπαλο δέος του κυρίαρχου λειτουργισμού και διαμόρφωσε μια

7. Επ' αυτού βλ. N. Mouzelis, *Post-Marxist Alternatives: The Constitution of Social Orders*, MacMillan, Λονδίνο 1990 [*Μεταμαρξιστικές Προοπτικές*, μτφρ.: Β. Καπετανγιάννης, Θεμέλιο, Αθήνα 1992]. Πρόκειται για τη σοβαρότερη μέχρι στιγμής προσπάθεια επεξεργασίας εννοιολογικών εργαλείων που προσιδιάζουν στην πολιτική σφαίρα *par excellence*.

νέα γενιά πολιτικών κοινωνιολόγων μαρξιστικού προσανατολισμού που παρήγαγαν σημαντικό έργο. Το δικό του έργο παραμένει στενά συνυφασμένο, δεμένο με την μαρξιστική άνοιξη που γνώρισαν τα δυτικά πανεπιστήμια στη δεκαετία του 1970, την εποχή μετά τον γαλλικό Μάη του '68, όταν αυξήθηκε αλματωδώς η ζήτηση για κοινωνικές επιστήμες.

Η θεωρητική του αυστηρότητα και η πολιτική επιχειρηματολογία που προέκυπτε από τις σχετικές αναλύσεις του, άνοιξαν νέους δρόμους προβληματισμού και προσεγγίσεων στα πολιτικά προβλήματα της εποχής για τα αριστερά κινήματα. Άνοιγοντας νέους θεωρητικούς ορίζοντες, έθεσε επί τάπητος προβλήματα που αφορούσαν κατ' έξοχήν τον δρόμο προς τον σοσιαλισμό και το πολιτικό καθεστώς του σοσιαλισμού. Διατάραξε βεβαιότητες, ανέτρεψε εφησυχασμούς, διέβρωσε εμποδισμένους δογματισμούς και συνέβαλε όσο κανείς άλλος ώστε να διαμορφωθούν νέες αντιλήψεις για το κράτος και τον ρόλο του, για τις δυνατότητες παρέμβασης και επίδρασης των «λαϊκών δυνάμεων», για τη δραστικότητα των λαϊκών και κοινωνικών κινήματων και τους χώρους παρέμβασής τους.

Το θεωρητικό έργο του Πουλαντζά αποτέλεσε επίσης ακρογωνιαίό λίθο και στήριγμα του «ευρωκομμουνισμού» και της προσπάθειας ανανέωσης και προσαρμογής των Κ.Κ. της Δυτικής Ευρώπης σε συνθήκες ραγδαίων οικονομικών και πολιτικών ανακατατάξεων και αλλαγών με το ιταλικό Κ.Κ. και τον ηγέτη του Μπερλιόγκουερ σε πρωταγωνιστικό ρόλο. (Παρεμπιπτόντως, δεν ήταν καθόλου τυχαίο που οι προβληματισμοί του ΙΚΚ και το εγχείρημα του ευρωκομμουνισμού «εμφανίστηκαν» μετά το στρατιωτικό πραξικόπημα του Πινοσέτ στη Χιλή, τον Σεπτέμβριο του 1973, και τον αιματηρό, διά των όπλων, τερατισμό του πειράματος κοινοβουλευτικού «δημοκρατικού σοσιαλισμού» του δημοκρατικά εκλεγμένου προέδρου Σαλβαντόρ Αλλιέντε. Και πάλι, κάθε άλλο παρά τυχαίο είναι ότι από το τραγικό αυτό γεγονός οι διάφορες «αριστερές δυνάμεις» της εποχής εξήγαγαν διαφορετικά συμπεράσματα).

Μολονότι ο ίδιος μάλλον ατύχησε, κατά τη γνώμη μου, όταν καταπιάστηκε με την ανάλυση συγκεκριμένων περιπτώσεων,⁸ ίσως

8. Βλ. το βιβλίο του *La crise des dictatures - Portugal, Grece, Espagne*, Fr. Maspero, Παρίσι 1975 [*Η Κρίση των Δικτατοριών*, μτφρ.: Χρ. Αγκριαντώνη - Απ. Αποστολόπουλος, Παπαζήσης, Αθήνα 1975]. Αντίθετα, στην εισήγησή του στο Συνέδριο (Περί Έθνους-Κράτους) ο Άγγελος Ελεφάντης θεωρεί το βιβλίο αυτό σημαντικό (σελ. 133).

γιατί δεν μπορούσε να ξεφύγει εύκολα από το άκαμπτο θεωρητικό του σχήμα, εν τούτοις οι αναλύσεις του για τον φασισμό και τη δικτατορία⁹ και τις διάφορες μορφές καθεστώτων «εκτάκτου ανάγκης» ήταν πολύτιμες, άντεξαν στον χρόνο, βοήθησαν αποφασιστικά στους προβληματισμούς και ενέπνευσαν την πρακτική αντιστασιακών αριστερών δυνάμεων κατά της δικτατορίας των συνταγματαρχών στην Ελλάδα (1967-1974) αλλά και άλλων αυταρχικών/δικτατορικών καθεστώτων.

Σε απόλυτη επαφή και «συντονισμό» με τις μεγάλες και σκληρές πολιτικές διαμάχες της εποχής στους κόλπους της κομμουνιστικής και μη αριστεράς, ο Πουλιαντζάς υπεράσπισε με πάθος τις απόψεις του προβάλλοντας ένα μαχητικό και μάχιμο ριζοσπαστικό θεωρητικό και πολιτικό Λόγο, συμμετέχοντας στα ελληνικά πολιτικά δρώμενα και ως μέλος του ΚΚΕ Εσωτερικού αλλά, κυρίως, ως αδέσμευτος στην ουσία διανοητής και διανοούμενος κύρους, στρατευμένος στην υπόθεση της ριζικής κοινωνικής αλλαγής, με πλούσια αρθρογραφία σε εφημερίδες και περιοδικά (*Τα Νέα*, *Η Αυγή*, *ΑΝΤΙ*, *Ο Πολίτης*). Κατά συνέπεια, είναι απόλυτα φυσιολογικό οι τοποθετήσεις του στην τότε πολιτική συγκυρία, όπως π.χ. έναντι της ευρωπαϊκής δυναμικής την οποία σαφώς υποτίμησε,¹⁰ να κρίνονται και υπό το φως των μετέπειτα εξελίξεων και εκβάσεων.

Πολιτική Διαθήκη

Το τελευταίο του βιβλίο, *L'état, le pouvoir, le socialisme*,¹¹ υπό τη βαρύτερη σκιά της αποδημίας του θα μπορούσε να θεωρηθεί ως η πολιτική του διαθήκη. Διότι σ' αυτό αποδέχεται ρητώς ότι η ιστορία δεν έχει, επί του παρόντος, δώσει εμπειρικά παραδείγματα δημοκρατικού δρόμου προς τον σοσιαλισμό, τον οποίο ο ίδιος με αταλάντευτη συνέπεια και φοβερό πάθος υποστήριζε. Απλώς, έγραφε, είχε δώσει αρνητικά παραδείγματα και σφάλματα προς αποφυγήν, πράγματα, βέβαια, καθόλου αμελητέα.

Μέσα στην πληθώρα των αναπάντητων και δυσαπάντητων ερω-

9. Βλ. το έργο του, *Fascisme et Dictature: La 3e Internationale face au fascisme*, Fr. Maspero, Παρίσι 1970 [*Φασισμός και Δικτατορία: Η Κομμουνιστική Διεθνής Αντιμέτωπη στο Φασισμό*, μτφρ.: Χρ. Αγκριαντώνη, Ολκός, Αθήνα 1975].

10. Όπως σημειώνει ο George Ross στην εισήγησή του (σ. 469).

11. Βλ. εκδ. PUF, Παρίσι 1978 [*Το Κράτος, η Εξουσία, ο Σοσιαλισμός*, μτφρ.: Γιάννης Κρητικός, Θεμέλιο, Αθήνα 1978].

τημάτων και αποριών, μέσα στις συναφείς θεωρητικές ασάφειες, στις ιστορικές και συγκυριακές αβεβαιότητες και μέσα στην αγωνία για το μέλλον της Αριστεράς, ο Πουλαντζάς για ένα πράγμα μόνο φαίνεται να ήταν πεπεισμένος: *ο σοσιαλισμός ή θα είναι δημοκρατικός ή δεν θα υπάρξει*. Και χωρίς καθόλου να υποτιμά τους περιορισμούς της εποχής του και τις εγγενείς δυσκολίες του προτάγματος συνιστούσε την ανάληψη κινδύνων. Στο κάτω-κάτω, έγραφε, οι «κίνδυνοι» ενός τέτοιου εγχειρήματος, είναι προτιμότεροι από το να σφαγιάσουμε τους άλλους για να καταλήξουμε κι εμείς μετά θύματα μιας κάποιας Ελιτροπής Δημόσιας Σωτηρίας (Ροβεσπιέρος και Τρομοκρατία) ή κάποιου Δικτάτορα του Προλεταριάτου (Στάλιν και Εκκαθαρίσεις). Κίνδυνοι του δημοκρατικού σοσιαλισμού, συνόψισε στο τέλος του βιβλίου του, που μπορεί κανείς να αποφύγει μόνο αν σταθεί ήρεμος και βαδίζει σταθερά κάτω από την αιγίδα και τη φερεγγυότητα της *προηγμένης φιλελεύθερης δημοκρατίας*.

«Αλλά, αυτό είναι μια άλλη ιστορία...», κατέληγε στο βιβλίο του, βάζοντας ο ίδιος τα αποσιωπητικά. Ιστορία που δυστυχώς δεν πρόλαβε να γράψει ο ίδιος.